

Do rubriky *kritika soudobé buržoazní sociologie* přispěli S. I. Popov pojednáním o hledání nové „kvality života“ v buržoazní sociologii (1/77), F. P. Filippov a S. N. Bykova analýzou problémů tzv. „rovných možností“ v soudobé buržoazní sociologii vzdělání (1/77), E. V. Osipova kritikou psychologického redukcionismu V. Pareta (1/77) a autoři A. A. Ručka a V. V. Tančer kritikou analýzou některých tendencí v soudobé buržoazní sociologii nazvanou *Od ideologie „rovnováhy“ k sociologii konfliktu* (3/77). Podnětné myšlenky přináší články F. P. Filippova *Antisovětismus pod vývěskou „sociologie inteligence“* (4/77) a V. V. Šeljagy *Sociální problémy mezinárodní bezpečnosti a ideologický boj* (4/77).

Sociologičeskije issledovanija přináší řadu materiálů informujících čtenáře o výsledcích práce Sovětské sociologické asociace. Ústřední místo mezi nimi zaujímají dokumenty ze IV. výroční všesvazové konference Sovětské sociologické asociace, (1) která se konala v dubnu 1977 v Moskvě (3/77). Ve čtvrtém čísle časopisu jsou uvedeny podrobné údaje o složení a práci Sovětské sociologické asociace, která byla založena v roce 1958. O práci Ukrajinského oddělení asociace v letech 1974–1976 informují čtenáře L. V. Sochaň a V. A. Matusevič v čísle 3/77.

Ve čtvrtém čísle časopisu je ve zvláštní rubrice, nazvané *Sociologická věda v SSSR za 60 let*, publikována série článků z historie sociologického myšlení v SSSR. Sociologickým odkazem V. I. Lenina z let 1917–1923 se zde zabývá V. S. Kružkov, předmětem marxisticko-leninské sociologie G. V. Osipov, aktuálními problémy sovětské sociální psychologie G. M. Andrejeva. Do rubriky přispěla rovněž R. G. Gurova článkem o sociologických aspektech teorie výchovy v sovětské pedagogice dvacátých let, O. M. Maslova poznatky ze sociologických výzkumů čtenářských zájmů ve dvacátých a třicátých letech a J. Z. Garipov článkem o výzkumech národnostní problematiky SSSR ve dvacátých a třicátých letech.

Sociologičeskije issledovanija věnují pozornost významným celosvětovým sociologickým akcím. J. V. Arutjunjan informuje o výsledcích IV. světového kongresu rurální sociologie (3/77), N. M. Blinov a V. V. Bovkun o přípravách sovětských sociologů na IX. světový sociologický kongres (2/77).

Redakce pravidelně zveřejňuje recenze a informace o novinkách sociologické literatury, poznatky z besed se čtenáři a dopisovateli časopisu, obsah sociologických časopisů z ostatních socialistických států a další informace a sdělení. Celková úroveň práce časopisu a jeho redakce byla právem vysoce oceněna na IV. výroční konferenci Sovětské sociologické asociace.

Časopis Sociologičeskije issledovanija tvoří významný zdroj informací o nových poznatcích marxisticko-leninské sociologie v SSSR a je nenahraditelným pomocníkem nejen pro sociology, ale i pro ty, kteří se o sociologické otázky zajímají.

Antonín Stožan

O socialistickém způsobu života mezinárodně

V mezinárodní edici nakladatelství Svoboda, *Socialismus: zkušenosti, problémy, perspektivy*, vyšla nedávno knížka *Socialistický způsob života*. (2) Je dílem mezinárodního autorského kolektivu, složeného většinou z představitelů stranických společenskovo-vedních pracovišť.

Na první pohled jde o knihu přitažlivou, a to jak titulem, tak zejména mezinárodním charakterem zpracování tématu, které je i u nás mimořádně aktuální.

Poskytuje určitou představu o tom, kam až se v našich zemích dostalo poznání problematiky utváření socialistického způsobu života, které otázky jsou považovány za podstatné pro jeho reálné formování a dovršení i teoretické uchopení. V tomto

(1) O jednání výroční konference Sovětské sociologické asociace byla zveřejněna podrobná informace v *Sociologickém časopise* č. 4/1978, s. 437–443.

(2) *Socialistický způsob života*. Praha, Svoboda 1978, 183 s.

smyslu má tedy nemalý význam pro naši společenskovední frontu i pro praktickou politickou činnost.

v soc. lit. konkrétně na S. Z. Z.
Velká pozornost je věnována samotnému vymezení kategorie životního způsobu vůbec a socialistického způsobu života zvláště. Víme dobře, že těmto otázkám se ve všech socialistických zemích věnovalo po určitou dobu mimořádně velké úsilí. Není to náhodné. Životní způsob patří totiž mezi ty společenskovední kategorie, jimž bezprostředně neodpovídá nějaký relativně ohraničený a smyslově uchopitelný jev. Můžeme sice dlouho diskutovat o obsahu a historických proměnách kategorie člověk, ale zároveň řekne-li se člověk, každý si s tímto pojmem spojí jistou realitu, o níž je schopen alespoň částečně vypovídat.

Jaká představa je však spojena s kategorií „způsobu života“? Co jí vlastně v realitě odpovídá, neboli jakou stránku skutečnosti odráží? Zde je situace poněkud jiná. Životní způsob patří mezi kategorie, které odrážejí *vztahy, souvislosti*, ty jsou sice vědy přítomné, objektivně existující, nikoli však přímo uchopitelné, či dokonce smyslově vnímatelné.

V určité fázi sám reálný vývoj socialistického společenského systému vyzdvihuje problematiku životního způsobu do popředí, neboť v důsledku nových společenských poměrů se kvalitativně mění i způsob života. Společenskovední fronta nemůže reagovat na tuto situaci jinak, než že se nejprve pokouší ujasnit si – v navázání na díla klasiků – samu kategorii, vypracovat určitou teoretickou koncepci; bez tohoto kroku nelze přistoupit ke zkoumání reálných procesů změny životního způsobu, aniž bychom se vystavovali riziku falešných výpovědí o skutečnosti.

Právem je proto první oddíl knihy věnován teoretickým a metodologickým problémům zkoumání socialistického způsobu života. Zajímavé je, které otázky v této souvislosti autoři zdůrazňují. Především zkoumají *souvislosti mezi novým společenským systémem a způsobem života*. „Kategorie ‚způsob života‘ se objevuje jako důležitý prostředek a kritérium hodnocení pokroku dosaženého socialistickou společností. Způsob života lidí charakterizují především výsledky pokroku v podmínkách socialismu. Zkoumání způsobu života v socialistické společnosti se tedy stává součástí širšího poznávacího úkolu – všestranné definice rysů socialismu a vytvoření teorie rozvinuté socialistické společnosti,“ píše S. Widerszpil (s. 15).

Objektivní podmínky života společnosti určují ve svém souhrnu způsob života. Avšak mezi objektivními podmínkami a jednáním lidí leží složitý proces odrazu objektivní skutečnosti v jejich vědomí. Způsob života závisí nejen na objektivních podmínkách, v nichž člověk žije, ale i na jeho poměru k těmto podmínkám.

Nevystačíme však s tvrzením, že každé společensko-ekonomické formaci přísluší kvalitativně vymezený životní způsob. „Vystává zde potřeba výraznější konkretizace a diferenciací. V třídní společnosti nelze životní způsob zkoumat v rámci jednoho modelu. Jeho kvalitativní určitost nachází ztělesnění v nejružnějších sociálních třídách, vrstvách, skupinách dané společensko-ekonomické formace... Za socialismu se naproti tomu postupně formuje jeden životní způsob,“ zdůrazňují Ž. Petrov a A. Todorov (s. 36–7).

Jak odpovídají autoři na otázku vymezení životního způsobu, respektive socialistického způsobu života? Iovčuk a Toščenko jej definují jako souhrn „konkrétně historicky vzniklý na základě socialistických společenských vztahů – životních aktivit individuí, sociálních skupin, tříd, národů a společenství ve sféře práce a kultury, společensko-politického a každodenního (rodinného) života, sociálních a mezilidských vztahů“ (s. 27).

G. Conkov zdůrazňuje metodologickou úlohu pojmu způsob života, kterou vidí v tom, že „odráží nikoli libovolné činnosti lidí, ale činnosti základní – pracovní, výrobní, spotřebitelské, řídicí apod.“ (s. 47). „Je to filozofická kategorie, v níž se objektivní a subjektivní stránky života, činnosti lidí a sociálních seskupení nalézají v dialektické jednotě“ (s. 49).

Čtyři stati, věnované této problematice, dávají velice výstižný obraz současného poznání; lze jej charakterizovat ve dvou směrech. Na jedné straně existuje značná rozmanitost v pojetí, ve vymezení základních kategorií; jen v sovětské literatuře posledních let + mimočodem neobyčejně rozsáhlé – se objevilo asi 30 různých definic životního způsobu. G. Conkov shrnuje pojetí způsobu života do čtyř základních skupin:

- a) jako ustálený způsob reprodukce a uspokojování sociálních potřeb;
- b) jako odraz sociálně ekonomického zřízení v sociálně politické a duchovní oblasti života;

- c) jako soulad různých forem každodenního chování jednotlivce a skupin;
d) jako souhrn typických forem životní činnosti lidí v konkrétních podmínkách.

Na druhé straně možno říci, že v rámci této rozmanitosti, která je převažujícím rysem, bylo v některých základních otázkách dosaženo jistě jednoty.

Především není sporu o tom, že kvalitativní změna životního způsobu se odvíjí od nového společenského řádu. Rychleji se mění podmínky života, než sám způsob života (přičemž tyto dvě stránky jednoho procesu je třeba odlišovat).

Kategorie životního způsobu má subjekt-objektový charakter; jejím rozhodujícím elementem jsou činnosti, respektive životní činnosti.

Které problémy zůstávají nejvíce otevřené, nejvíce diskutované? Především konkrétnější obraz, podoba, číry či model socialistického způsobu života. Řešení této otázky předpokládá hlubší analýzu vztahu mezi společenským systémem a životním způsobem. Do tohoto okruhu se řadí i dosud málo propracovaný problém vztahu životního způsobu a utváření osobnosti, systému kritérií hodnocení pokroku v životním způsobu, nemluvě o jeho „měření“ prostředky empirického výzkumu.

* * *

Druhá, nejrozsáhlejší část knihy se zabývá otázkami formování socialistického způsobu života. V šesti kapitolách jsou postíženy některé podstatné stránky tohoto procesu, ať již v rovině teoreticko-normativní, či analyticko-deskriptivní.

Socialistický způsob života je chápán jako proces uskutečňování ideálů marxismu-leninismu a cílů dělnického hnutí. Aby si udržel kvalitu vědeckého cíle, je třeba, „aby tento cíl obsahoval jenom ty možnosti z historicky dané reality, které se již na půdě dané sociální skutečnosti při svém rozvoji projeví jako nevyhnutelnost“ (E. Gröhner, s. 53). Možno říci, že ve vztahu k tomuto jistě oprávněnému požadavku se někdy ve vědeckém bádání i propagandistické činnosti projevuje značná necitlivost; většinou se zatím nerozlišuje mezi socialistickým a komunistickým způsobem života, ačkoli je dobře známo, že tyto dvě etapy rozvoje nové sociálně-ekonomické formace se v mnohém od sebe podstatně odlišují. Autor zdůrazňuje Leninovu myšlenku o tom, že socialistický způsob života je především vítězstvím člověka nad vlastní soukromovlastnickou psychologií, že je mu vlastní socialistický způsob myšlení, spojený se vzrůstající cílevědomostí, odpovědností za věci kolem sebe i za sama sebe.

V této souvislosti V. Brychnáč, H. Opitz a B. Vési charakterizují uvědomělost společenské aktivity jako ten její rys, který v socialistické společnosti nabývá stále většího významu. Socialistická změna ve vědomí lidí není ovšem automatickým procesem, „úroveň a hloubka pochopení socialismu bývají často velmi různé“ (s. 108).

Velká pozornost je věnována problematice potřeb, zájmů, uspokojování a růstu materiálních potřeb pracujících. I. Abramovičová a M. Treněva vymezují potřeby takto: „jsou objektivním výrazem stavu materiálních životních podmínek na určitém stupni jejich rozvoje, tedy nikoli pouze subjektivním pocitem nedostatku, ale především dialektickým vztahem subjektu (třídy, jednotlivce) k materiálnímu světu, vztahem usilujícím o osvojení tohoto světa prostřednictvím aktivní činnosti v určitých společenských podmínkách“ (s. 63–4).

Za významnou je považována otázka formování a rozvoje komplexu „rozumných potřeb“, „prospěšných perspektivních potřeb“ (s. 66); zůstává však nevyřešeným problémem, jak, podle jakých kritérií tyto rozumné, prospěšné, perspektivní potřeby stanovit a kdo je stanovuje.

Poněkud blíže k tomuto problému se dostávají H. Luft a M. Treněva ve stati, která analyzuje problém potřeb a spotřeby. Vycházejí z konstatování, že „rostoucí spotřeba za socialismu není v rozporu s rozvojem člověka, ale naopak je jeho nutnou podmínkou... Rostoucí životní úroveň nerodí takové jevy, jako je egoismus, chamtivost, preferování úzce materiálních zájmů proti zájmům společenským a duchovním, i když to různí kritici tvrdí. Právě naopak, tyto záporné jevy plodí nemožnost vždy uspokojit rostoucí materiální a kulturní potřeby“ (s. 75).

Pro nejplnější uspokojování potřeb je především nutno znát mechanismus transformace potřeb v poptávku, charakter a podstatu vzájemného působení mezi poptávkou a nabídkou. V socialismu se tento vztah uštává a udržuje uvědoměle a plánovitě. „Přitom se bere v úvahu skutečnost, že poptávka je jen forma projevu potřeb. Jestliže jsou potřeby prvotním signálem vůči výrobě, je poptávka signálem druhotným“ (s. 79).

Při neustálém růstu příjmů obyvatel, rozvoji kultury, estetické výchovy atd., při stále plnějším uspokojování potřeb se zvlášť výrazně začínají projevovat kvalitativní

změny v charakteru poptávky. Rostou požadavky na sortiment, kvalitu a modernost různých druhů zboží.

Uvědomělost a společensko-politická aktivita představují další výrazný aspekt procesu formování nového života. To nutně staví na pořad dne otázku rozvoje demokratických rysů a efektivnosti řízení společnosti, problém vzájemného vztahu kvalifikace a demokratické účasti na řízení (V. Brychňák, H. Opitz, B. Vési).

V řešení těchto otázek se autoři dostávají poněkud dále, než bývá obvyklé, formulují některé problémy způsobem novým a velice podnětným. Rozlišují například řízení ve speciální oblasti jako svéráznou formu dělby práce, která nutně vede k resortismu, v obecnější rovině pak řízení „formou kolegií, kdy na různých úrovních dochází k regulaci života velkých i menších společenství“ (s. 114). Právě tato forma umožňuje řešit „možné rozpory mezi profesionálním a politickým přístupem...“ na základě širšího, syntetizujícího společensko-politického přístupu (s. 115–116).

Zajímavé přístupy jsou naznačeny v řešení vztahu životního způsobu a kultury, problematika zatím velice málo zmapované. „Kultura vystupuje jako jeden z předpokladů vytvoření způsobu života i jako výsledek jeho projevů“ (s. 120). Socialistická kultura působí „jako humanizační činitel každé činnosti a všech forem komunikace“, „formuje orientaci potřeb na určité hodnoty, je prostředkem socializace osobnosti“ (Hanke, Jürschik, Netopilík, Skatěřšikov, s. 125).

Celkově však lze říci, že pokud jde o reálný proces změn v životním způsobu, mechanismy jeho formování, metody výzkumu, metody měření dosahovaných výsledků v konfrontaci s cíli, v řešení všech těchto složitých otázek stojíme spíše na počátku. To naznačuje nejen tato publikace; k podobnému závěru dospělo i moskevské zasedání pracovní skupiny k problematice životního způsobu, která funguje v rámci komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí.

* * *

Problematika životního způsobu je dnes i po tem ostré mezinárodní konfrontace, konfrontace dvou společenských systémů. Buržoazní politikové a vědci/nejrůznějších orientací, opírající se o některé reálné změny, vyvolané zejména vědeckotechnickým pokrokem, staví na pořad dne – ať již v optimistickém či pesimistickém duchu – otázku kvality života. Buržoazní teorie ani praxe není však schopna zkoncipovat „nosný projekt všestranného rozvoje člověka, který byl v masovém a koneckonců celospolečenském rozměru zakládal vskutku novou, vyšší kvalitu životního způsobu, přiměřeného rozvíjející se specifice lidského rodu“ (J. Filipec, J. Netopilík, S. I. Popov, M. Solcová).

Nová kvalita života se stala rovněž trvalou součástí politického slovníku sociálně demokratických stran západu; jak však konstatují autoři J. Čáp, L. Hrzal, S. I. Popov, „dnes jde v kapitalistické společnosti ne o kvalitu života, ale o naplnění kvantitativních stránek způsobu života“.

„Internacionální povinnost komunistických a dělnických stran, vědců a umělců socialistických zemí spočívá v tom, aby odhalovali lidem různých zemí veškerou faleš a neopodstatněnost buržoazního a maloburžoazního – měšťáckého způsobu života, neopodstatněnost reakčních, liberálně reformistických a oportunistických koncepcí, které vychvalují pracujícím lidem cizí způsob života a srovnávají jej s novým socialistickým způsobem života rodícím se v práci a v boji socialistických zemí.“ (M. T. Iovčuk)

Dobře víme, že nový socialistický způsob života se nerodí lehce. Není ani okamžitým, ani automatickým důsledkem změny společenského řádu. Nicméně můžeme říci, že přes poměrně krátkou dobu svého trvání přinesl reálný socialismus v našich zemích některé zcela nesporné výsledky, které se hluboko a pozitivně vepsaly do života každého jednotlivce.

Především život každého z nás je založen na výsledcích vlastní práce – je to způsob života pracujících. Socialistická společnost vnesla dále do individuálního života dva nové a podstatné společenské prvky. Jsou to v prvé řadě sociální jistoty, které znamenají společenskou garanci proti krajním formám regrese v individuální životní dráze. Dále je to proces sociálně třídního vyrovnávání životních podmínek, tedy homogenizace objektivních předpokladů individuálního života a možností jeho rozvoje. To je skutečně dějinný výsledek, tím spíše, že i v nejbohatších kapitalistických zemích světa nejistota a nerovnosti patří k nepřekonatelným a nejtěživějším problémům, které pronikají do všech pórů každodenního života pracujících.

Čím dále postupujeme v kvalitativní změně životního způsobu, tím více pronikáme i do neprobádaných vrstev společenského pohybu a hlubin osobnosti, tím obtížnější a bezprecedentní úkoly musíme řešit. Jejich vědecké uchopení není možné bez integrovaného úsilí všech socialistických zemí. Nenutí k tomu jen limitované zdroje vědeckovýzkumných kapacit, společná zkušenost, již nelze vědecky zhodnotit a zobecnit bez mezinárodní komparace, ale i s kutečnost, že od vědy, která má svými výsledky přispívat k řízení společnosti, se chce, aby produkovala nové informace a poznatky rychle. Spolupráce socialistických zemí přináší dnes už i na tomto úseku první reálné a pozitivní výsledky.

Blanka Filipcová

Josef Mužík — Vladimír Ruml a kol.: *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách*

Praha, SPN 1978, 180 s.

Za socialismu, v podmínkách, kdy marxisticko-leninská strana přejímá dějinnou odpovědnost za život společnosti, dosahuje rozvoj vědy o společnosti nebývalého stupně. Vědecké poznání společnosti se stává nutnou podmínkou jejího reálného plánovitého vývoje za tvůrčí účasti lidu.

Jedním z nezbytných předpokladů účinného rozvoje marxisticko-leninských společenských věd je systematické rozpracování jejich obecně teoretických a metodologických základů, jak to také vytýčil Jednotný program společenských věd po XV. sjezdu KSČ. Významným příspěvkem v této oblasti je kolektivní monografie *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách*, kterou připravil Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Programem a řešitelským přínosem je kniha velmi užitečná jak z hlediska rozvoje teorie, tak společenské praxe. Kromě úvodu obsahuje pět kapitol:

1. *Teoretické a metodologické problémy poznávací činnosti komunistické strany* (J. Mužík); 2. *K filozofickým předpokladům poznání společnosti* (V. Ruml, O. Tenzer, M. Maršík); 3. *Jednota empirie, teorie a praxe v politické ekonomii a ekonomické politice* (V. Hábová, Z. Hába, E. Vopička); 4. *Vztah empirického a teoretického v marxistické sociologii* (K. Rychtařík, A. Flek, F. Zich); 5. *Vztah empirie a teorie v pedagogické vědě* (V. Grulich).

Všichni autoři kolektivní publikace se danou tematikou dlouhodobě zabývají a uveřejnili ke zkoumaným otázkám řadu časopiseckých i knižních studií. Proto také výsledkem jejich spolupráce je opravdu zdařilá, tematicky sevřená a ideově jednotná vědecká monografie, nikoli jen sborník prací na vymezené téma.

Publikace dává reálnou odpověď na aktuální otázku vyjádřenou S. Trapezníkovem v článku *Společenské vědy — ideové bohatství strany a lidu*: „Plodnost a praktická realizace vědeckých bádání pracovníků v oblasti společenských věd závisí v první řadě na věrnosti vědců marxisticko-leninské metodologii, na tom, jak dokáží ve své práci důsledně uplatňovat materialistickou dialektiku. Jakékoli podceňování vědecké metodologie může vážně ohrozit výsledky zkoumání, snížit jejich ideovou hodnotu, a tak může vzniknout nebezpečí pronikání cizích názorů a koncepcí. Všestranné rozpracování teorie materialistické dialektiky, jejích zákonů vzhledem k epoše socialismu a komunismu, je životní potřebou pro rozvoj všech věd.“(1)

Správně je v úvodu recenzované publikace zdůrazněno, že „teprve obecné teorie marxismu a její kategoriální systém dávají jednotlivým empirickým poznatkům nebo poznatkům speciálních věd, jednotlivým poučkám, hodnotám a normám pevnou páteř a spolehlivou základnu“, že „obecná teorie marxismu-leninismu může plnit funkci metody i metodologie proto, že vzniká a rozvíjí se jako zevšeobecnění poznatků a poznávacích postupů“ (s. 13). Při veškerém respektu k prezentovaným výsledkům lze proto jen litovat, že se nepodařilo obohatit přístup ještě příspěvky z oblasti vědeckého komunismu a historiografie.

V první kapitole se věnuje J. Mužík původní marxisticko-leninské koncepci poznávací činnosti strany jako organizovaného kolektivního subjektu. Jde o tematiku, která je zatím velice málo rozpracována a dílčí poznatky mají převážně charakter politické publicistiky. Autor k ní přistupuje s důsledně vědeckými nároky a domýšlí její gnoseologické a metodologické důsledky: Především se zabývá historickou nut-

(1) In: *Společenské vědy v SSSR*, 1977, č. 1.